

KAZANLI
YENİÜÇÜZ DİMLER

CİLT 3

MUSA
CÂRULLAH

EDİTÖRLER

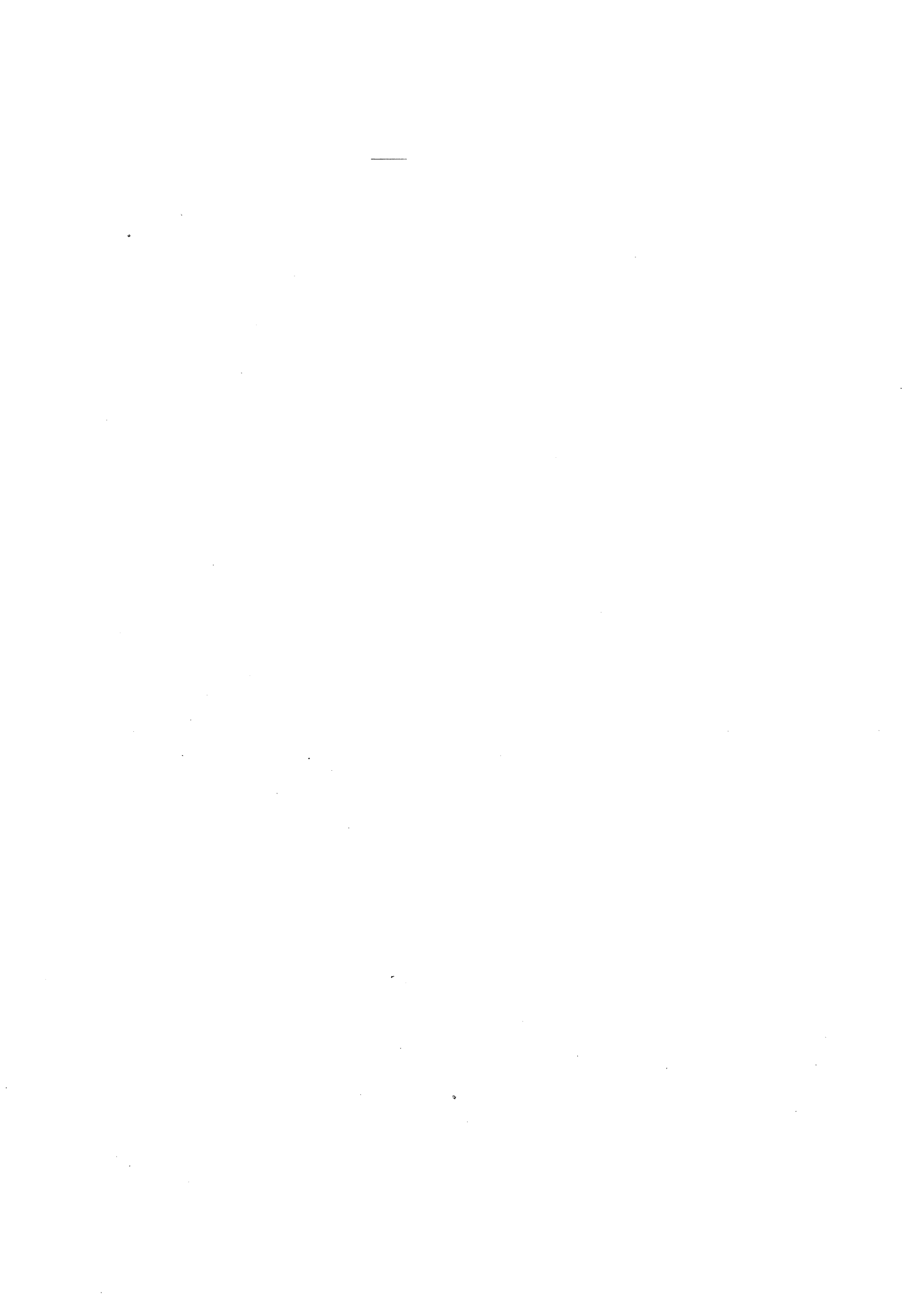
Prof. Dr. Ali Arslan

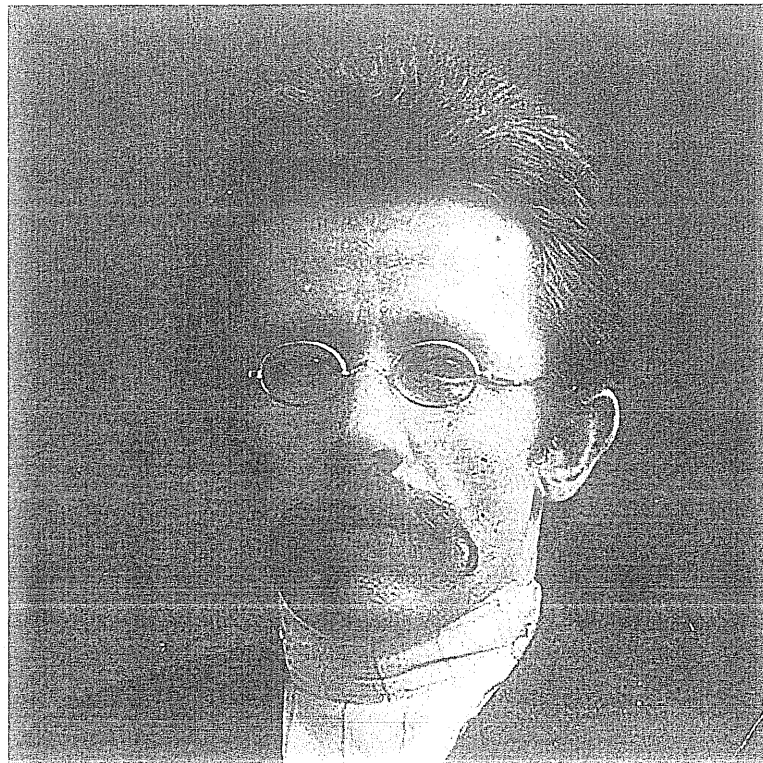
Doç. Dr. İbrahim Maraş

Yard. Doç. Dr. Recep Çelik

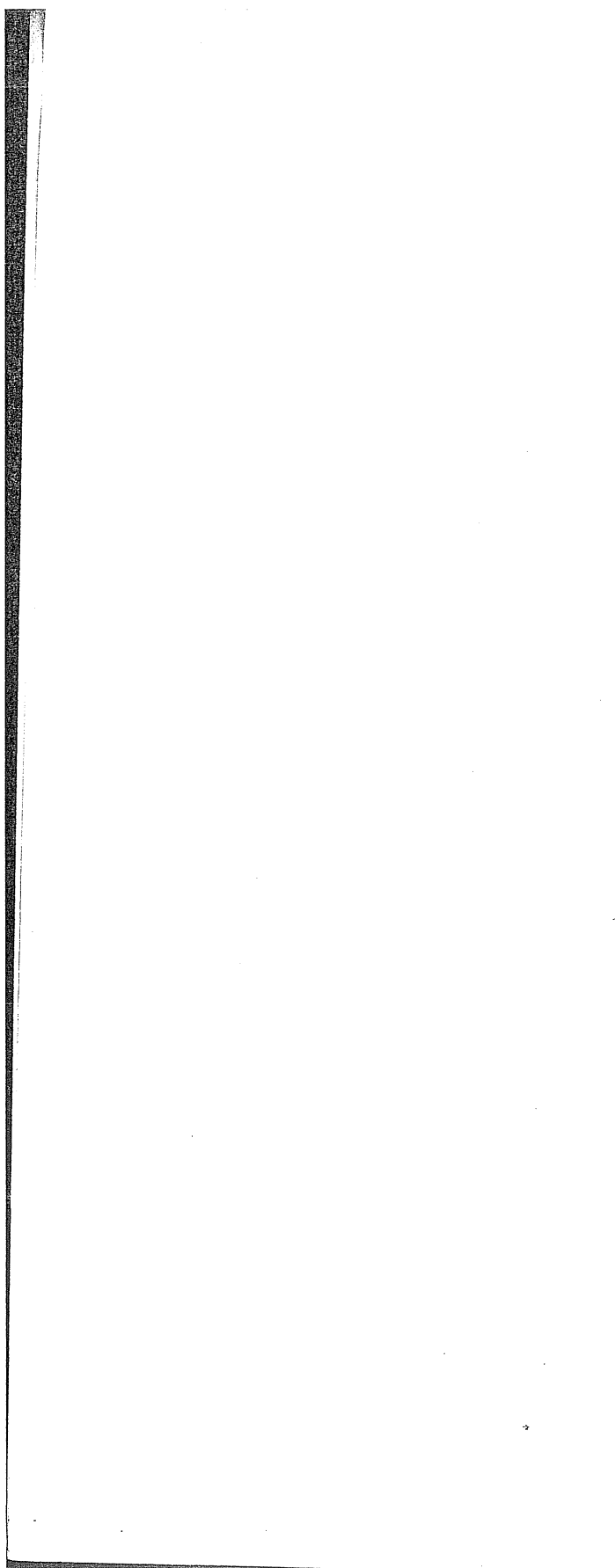
Mehmet Kâmil Berse

Musa Cârullah
(1875 - 1945)

Kitabın Adı
Kazanlı Yenilikçi Âlimler Cilt 3
Musa Cârullah

Yayınlayan
Türk Dünyası Kültür Başkenti Eskişehir 2013 Ajansı

Editörler
Prof. Dr. Ali Arslan
Doç. Dr. İbrahim Maraş
Yard. Doç. Dr. Recep Çelik
Mehmet Kâmil Berse

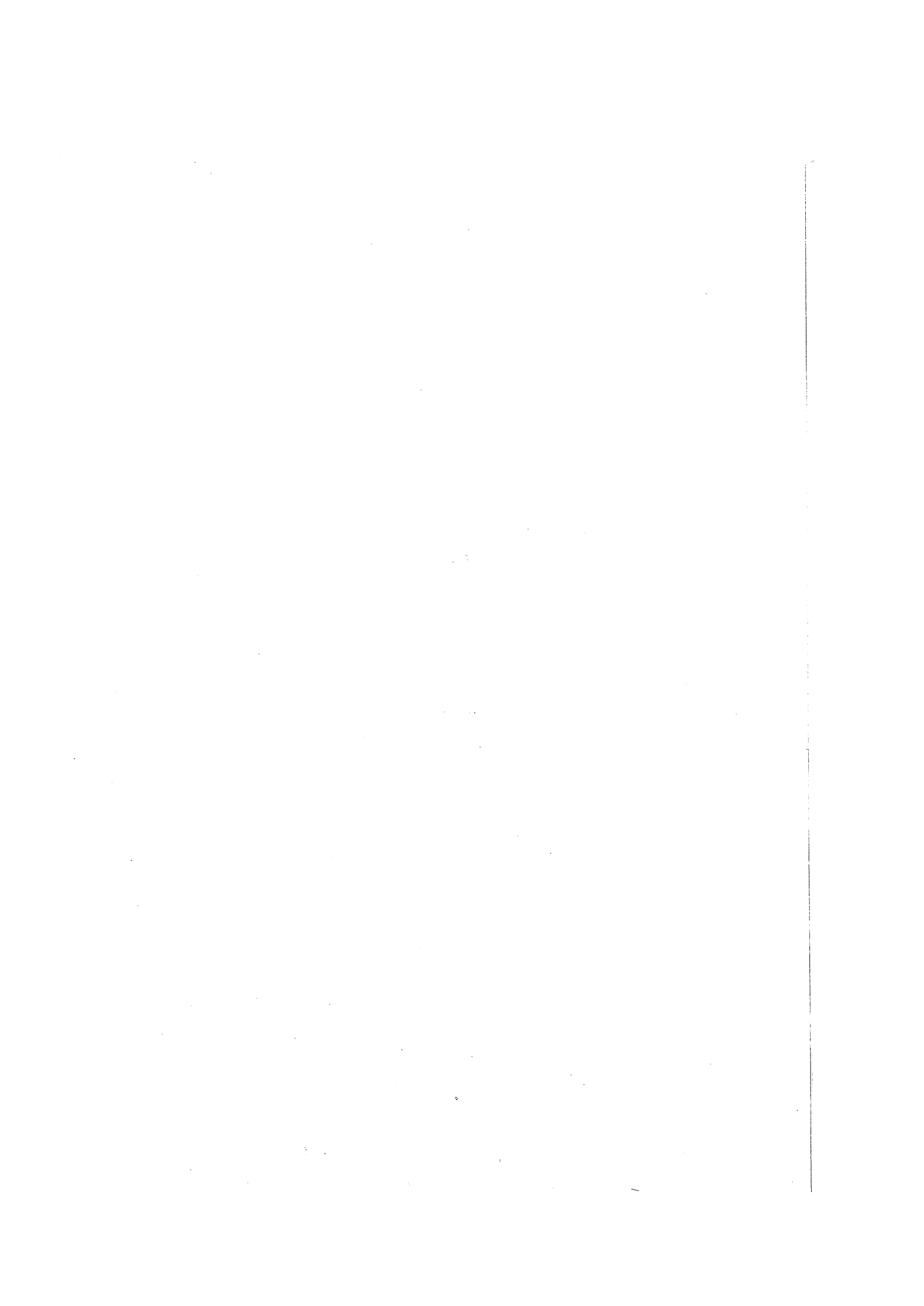
Düzeltilme
Übeydullah Kısacık

Tasarım
Selim Cayık

Yayın Hazırlığı
Martı Ajans Tur. Rek. Tic. Ltd. Şti
İstanbul

Baskı Tarihi
Haziran 2014

Organizasyon
Dersaadet Kültür Edebiyat Dil Sanat ve Tanıtım Platformu Derneği

Musa Cârullah
Bigiyef'in
Edebi Yönü

Prof. Dr. Çetin Derdiyok
Çukurova Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Giriş

Mûsâ Cârullah Bigiyef, her şeyden önce bilge bir din adamı ve araştırmacıdır. Bilgi ve bilgelikle donanmış pek çok insanda olduğu gibi Musa Bigi'nin de edebî bir yanı vardır. Şark-İslâm kültürüyle yetişen Musa Bigi'nin ruhu, klâsik Şark-İslâm kültür ve edebiyatıyla beslenmiştir. Bu, içinde bulunduğu ortam ve aldığı eğitimin doğal bir sonucudur.

Bugün Musa Bigi hakkındaki bilgilere daha kolay ulaşılabilir. Onunla ilgili sempozyum düzenlenmekte, yayınlar yapılmaktadır;¹ fakat hâlâ onun eserlerinin yeterince incelenmediği de ortadadır. Hatasıyla doğrusuyla geçmişi bilmek, öğrenmek geleceği daha iyi planlamayı sağlar. Bu nedenle XIX. yüzyılın son çeyreğiyle XX. yüzyılın başlarında yaşayan Musa Bigi'nin “*Şerh-i Divan-ı Hâfız*” ve “*Bizim Rusya'da Edebiyat-ı Arabiyye ile Ulûm-ı İslâmiyye*” adlı eserlerinden yararlanarak edebi yanı hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Fakat önce Musa Bigi'nin eğitimini bir paragrafla hatırlayalım:

Musa Bigi, Rusya'nın Rostov şehrinde yaşayan Müslüman bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. 1875'te şehir Rostov'da önce bir Rus

¹ Ölümünün 50. Yıldönümünde Musa Cârullah Bigiyef (1875-1949), TDV Yayınları, Ankara 2002.

okulunda, sonra medresede eğitim görür. 1888'de Kazan'a, 1895'te Buhara'ya gider; medrese eğitimi alır. Fıkıh, felsefe, riyaziye derslerini görür. Rostov'a geri döner; üniversiteye devam etmek ister, fakat kabul edilmeyince din eğitimini sürdürmek için yola çıkar. Önce İstanbul'a gelir, sonra Kahire'ye gider. Kahire'de üç yıl kalır. Burada fıkıh ve hadis dersleri alır. Kur'an tarihi üzerine çalışır. Mekke ve Medine'ye de gider. Mekke ve Medine'de hadis ve fıkıh konusunda inceleme ve araştırma yapar.²

Divan-ı Hâfız Tercümesi ve Musa Bigi

XIV. yüzyıl İran edebiyatının lirik şairlerinden Hâfız'ın şiirleri, doğuda olduğu kadar batıda da yayılmış ve ilgi görmüştür. Hâfız'ın şiirleri, Anadolu'da Türk şairleri tarafından da çok sevilmiştir. Şeyhî, Fuzûlî gibi şairler Hâfız'dan açıkça etkilenmiştir. Hâfız'ın divanı, medreselerde Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden, Sa'dî'nin *Bostan ve Gülistan*'ından sonra en çok okunan bir eserdir.³ Türkçeye şerhleri yapılmıştır. Musa Bigi de *Hâfız Divanı*'ndaki bazı gazelleri şerh etmiştir. Bu konuyla ilgili olarak daha önce "Musa Bigiyef ve Türkçe Yazılmış Hâfız Divanı Şerhi" başlıklı çalışmamızda Musa Cârullah'ın Kazan'da 1910-1912 yıllarında yayımlanan "*Dîvân-ı Hâfız Tercümesi*" adlı eserini tanıtmaya çalışmıştık.

Musa Cârullah, şerhinin girişinde *Hâfız Divanı*'nın doğu ve batı ülkelerinde büyük rağbet gördüğünü, Osmanlı âlimlerinin de pek beğendiğini, bu eseri anlamaya ve anlatmaya çalışan şerhlerin bulunduğunu, medreselerde ders kitabı olarak okutulduğunu belirttikten sonra

² Ahmet Kanlıdere "Mûsâ.Cârullah" maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXI, Ankara 2006, s. 214.

³ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, AKDITYK TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 30.

kendi öğrencilerinin de anlamaları için bu eseri şerh ettiğini bildirir.⁴ Musa Bigi, bu tavrıyla geçmişin geleceği oluşturduğunun farkındadır. Hâfız divanı şerhiyle İslâm coğrafyasına özgü bilgi, birikim ve estetik öğeleri geleceğe aktarmak istemiştir.

Dîvân-ı Hâfız Tercümesi'nin Söz Başı'ndaki bilgilere göre Musa Bigi, şerhini Seyyid Kâsım Ensâr'ın topladığı şiirlere dayanarak hazırlamıştır.⁵ Musa Bigi, Seyyid Kâsım Ensâr'ın hazırladığı *Dîvân-ı Hâfız*'dan gazel parçaları veya beyitleri seçmiş, çoğu kez sözcüklerin anlamlarını yazmış ve öğrencilerinin anlayacağı bir duruma getirerek eserini hazırlamıştır. Musa Bigi, İslâm dininin oluşturduğu kültür dairesine bağlıdır. Bu nedenle medresede ders kitabı olarak okutulan bu edebi eseri anlamaya ve anlatmaya çalışmıştır. Öğrencilerine öğretmek amacıyla İslâm coğrafyasının bu lirik eserini seçmesi, onun edebiyat dünyası hakkında fikir verebilir.

Bizim Rusya'da Edebiyat-ı Arabiyye ile Ulûm-ı İslâmiyye

Musa Bigi'nin, "*Bizim Rusya'da Edebiyat-ı Arabiyye ile Ulûm-ı İslâmiyye*" başlıklı 71 sayfalık Arap harfleriyle 1908 yılında basılmış eseri de Musa Bigi'nin edebi yönü ve devrin eğitim, kültür, sanat anlayışı hakkında bilgiler içermektedir. Bu bakımdan eser üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapılmasının Türk dili ve edebiyatı açısından yararlı olacağını düşünüyoruz. Fakat burada Musa Bigi'nin edebiyatla ilgili düşüncelerinin bulunduğu kısımları kanıt olarak göstermekle yetineceğiz.

Musa Bigi'nin, "*Bizim Rusya'da Edebiyat-ı Arabiyye ile Ulûm-ı İslâmiyye*" başlıklı yazısı şöyle başlıyor:

4 İ. Çetin DİRDİYOĞ, "Musa Bigiyef ve Türkçe Yazılmış Hâfız Divanı Şerhi" *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XIII, S. 2, Adana 2004, s. 109.

5 a.g.e. ve M. Bigiyef, *Divan-ı Hâfız Tercümesi*, Kazan 1910, s. 2.

“(2) Edebiyat istilâh-ı meşhûrede hikâyelere romanlara, makâlelere, mesellere, (3) şiirlere dâ’ir te’lifâtдан ‘ibâret gibi isti’mâl olunur ise de; biz burada (4) “edebiyât-ı ‘Arabiyye”yi ‘umûmen lisân-ı ‘Arâbî’de te’lif olunmuş her bir dîvândan (5) her bir kitâbdan ‘ibâret gibi isti’mâl ederiz. Bizim şu istilâhımıza göre kütüb-i (6) târîhiye, kütüb-i fıkıhiye, kütüb-i lugaviye, kütüb-i tabî’iye, kütüb-i riyâziye, kütüb-i ilâhiye ‘umûmen (7) kütüb-i ‘ilmiye “edebiyât” tahtına mûnderic olur. Istilâh-ı evvel, meşhûr istilâh (8) ise de bizim şu istilâh daha ufak daha ‘ilmi bir istilâhdır.”⁶

Bu paragrafı günümüz Türkçesine şöyle çevirebiliriz:

“Edebiyat, bilinen bir terim olarak hikâyeleri, romanları, yazıları, ata-sözlerini, şiirleri kastetse de; biz burada “Arap edebiyatı”nı genel olarak da Arap dilinde yazılmış her kitap ve yazıyı anlarız, bu anlamda kullanırız. Bizim bu terimimize göre tarih yayınları, fıkıh yayınları, dil yayınları, tabiat bilgisi yayınları, matematik yayınları, ilahiyat yayınları yaygın olarak bilimsel yayınlar “edebiyat” tahtına oturur. Birinci terim, bilinen bir terim olmakla birlikte bizim terimimiz daha dar kapsamlı bilimsel bir terimdir.”

Paragrafın başında Musa Bigi, edebiyatın bilinen tanımını yapıyor, yani insana yaşantı sunan yazılı sanat eserlerini, yazılmış metinleri kastediyor. Daha sonra yazısının konusu Arap ve İslam edebiyatları olduğu için önce “Arap edebiyatı” denince neyin kast edildiğini anlatmaya çalışıyor. Tanımın hemen arkasından “Arap edebiyatı” terimiyle Arap diliyle yazılmış tarih, fıkıh, dil, tabiat bilgisi, matematik, ilahiyat alanlarıyla birlikte bütün bilimsel yayınların da anlaşılacağını belirtir.

⁶ Musa Bigiyef, *Edebiyat-ı Arabiyye ile Ulûm-ı İslâmiyye*, Haritonef Matbaası, Kazan (Tarihsiz), s. 2.

Daha sonra Musa Bigi, “Birinci terimin herkesçe bilinen sanat olan edebiyatı, ikinci terimin ise “bir meslek alanında yazılmış her şeyi” anlatan literatür anlamındaki edebiyat”ı kastettiğini yazıyor.

“Edebiyat-ı İslâmiye”nin tanımlandığı kısım ise şu cümlelerden oluşur:

“Her lugatin ehl-i (9) ‘ilmi tarafından kabûl olunmuş her bir kitâbı her bir risâleyi her bir broşürati, cerîdeleri (10) mecelleleri, kâmûsları şâmildir. “Garb Literaturası” “Şark Literaturası” (11) itlâk olunur ise kezâlik ‘umûmen her bir te’lif her bir dîvân murâd olur. (12) Biz de “Edebiyat-ı ‘Arabiyye” der isek ‘umûmen lisân-ı ‘Arâbî’de te’lif olunmuş her (13) bir kitâbı, her bir risâleyi irâde ederiz. “Edebiyat-ı İslâmiye” der isek ehl-i (14) İslâm kalemiyle yazılmış her bir kitâbı, ‘Arabî olsun, Fârisî olsun, Hindî (15) olsun, Türkî olsun irâde ederiz. Şu istilâh benim öz malım olmayup (16) meşhûr degil ise de, ehl-i ‘ilm tarafından kabûl olunmuş bir istilâhdır.”⁷

Bu paragrafı da günümüz Türkçesine şöyle çevirebiliriz:

Her dilin, bilim adamlarınca kabul edilmiş kitapları, makaleleri, çeşitli bilgi veren yazıları, gazeteleri, dergileri, sözlükleri vardır. “Batı Literatürü”, “Doğu Literatürü” bir yana bırakılırsa bu şekilde yazılmış yayınlar kastedilir. Biz de “Arap Edebiyatı” dersek genel olarak Arap dilinde yazılmış her bir kitabı, yazıyı kastetmiş oluruz. “İslam Edebiyatı” dersek ister Arapça, Farsça, ister Hintçe, Türkçe olsun Müslümanlar tarafından yazılmış bir eseri kastederiz. Bize ait olmayan bu terim, yaygın olarak bilinmese de bilim adamlarınca kabul edilmiş bir terimdir.

7 a.g.e., s. 2.

Önceki paragrafın devamı olan bu cümlelerde Musa Bigi, bu kez daha önce belirtilen 'Arap edebiyatı' terimiyle Arap dilinde yazılmış her şeyin kast edildiği gibi İslâm edebiyatı denildiğinde de hangi milletten olursa olsun Müslüman bir kimsenin İslâm kültür dairesinde meydana getirdiği bir eserin İslâm edebiyatına dahil olacağını ve bu edebiyata İslâm edebiyatı denileceğini belirtiyor.

Sonuç

Başta da belirtildiği gibi İslâm kültür dairesi içinde yetişen, bu kültür dairesine bağlı Musa Bigi'nin edebî yanının da İslâmî edebiyat yönünde olduğu görülüyor. Medreselerde okutulan Hâfız Dîvânı'nın tercümesini yapması ve *Bizim Rusya'da Edebiyat-ı Arabiyye ile Ulûm-ı İslâmiyye* başlıklı yazısındaki İslam edebiyatıyla ilgili düşüncelerinin bulunması bunu gösteriyor. Fakat Musa Bigi'nin eserleri layıkıyla tespit edilip layıkıyla incelendiğinde daha sağlıklı ve yetkin değerlendirmelerin yapılabileceğini umuyorum.

